

ALEN KALAJDŽIJA
(Mostar)

KNJIŽEVNOJEZIČKA KOINE U ALHAMIJADO STVARALAŠTVU

Ključne riječi: jezik alhamijado književnosti, predstandardni idiom, arebica, jezički manir, književnojezička koine, novoštokavska folklorna koine.

Predstandardni idiom u širem smislu predstavlja određeni oblik umjetničkog, govornog, zakonodavnog, administrativnog, epitafnog, epigrafskog, epistolarnog ili kakvog drugog oblika naslijeđa nekoga jezika koji je zabilježen u dostandardnom periodu. U užem smislu, predstandardni idiom predstavljao bi svaki oblik književnojezičkog stvaralaštva prije pojave standardnog jezika koji u svojoj strukturi posjeduje određene elemente koji ga karakteriziraju i čine prepoznatljivim. Ti elementi prepoznavanja mogu vršiti nekada važnu kulturnu ili kakvu drugu, konkretnu misiju određenog društva u njegovu historijskom razvoju, ali ne moraju zbog toga svoga karaktera biti prepoznatljivi kao predstandardni idiomi. Drugim riječima, za predstandardni idiom nije relevantno to koliko se njime služi u konkretnim okolnostima, nego je važnije da taj idiom posjeduje elemente koji ga karakteriziraju i čine prepoznatljivim: to može biti sami oblik prezentacije (npr. naslijeđe usmene poetske književnosti); može predstavljati određenu religijsku aktivnost u promociji religijskih vrijednosti (npr. naslijeđe bosanske franjevačke književnosti ili u okviru alhamijado literarnojezičkog naslijeđa pisanje ilmihala ili moralno-didaktičkih pjesama); može biti konkretna realizacija administrativnih i zakonskih procedura (npr. od srednjovjekovne epistolarne književnosti – povelja, do bosanskih krajiških pisama, prepoznatljivih po specifičnoj formi); to može biti specijalizirani i kanonizirani oblik određenog diskursa koji ima svoje specifične grafijske i jezičke osobitosti epigrafskoga karaktera nadgrobnih spomenika (kakvi su npr. bosanični natpisi na stećcima); to može biti specifičan

oblik književnojezičkog stvaralaštva – od poetskog do proznog izraza bez obzira na njihove tematsko-motivske i poetičke vrste – stvarane na specifičnom i prepoznatljivom grafijskom sistemu (kakvo je npr. alhamijado stvaralaštvo u najširem smislu). Prema tome, svaki od spomenutih oblika predstandardnog idioma posjeduje svoje unutarnje kulturološke i jezičke prešutne imanentne normative koji su svoju ulogu imali u određenim sferama društva i specifičnim kulturalnim i civilizacijskim okolnostima.

Predstandardni idiom, s obzirom na vrijeme nastanka i civilizacijski stepen društva, imao je analognu ulogu kakvu u savremenom društvu preuzima standardni jezik sa svojim specificiranim jezičkim stilovima. Jasno je da postoji veliki broj elemenata koji se čine neadekvatnim prilikom pokušaja povlačenja paralele između predstandardnih idioma i standardnog jezika, ali je suštinska stvar jasna: bitno je da oba ova idioma – i predstandardni (koji je i organski i neorganski po svom porijeklu i funkciji) i standardni idiom (koji je neorganski jezički idiom) potječu iz zajedničkog organskog porijekla i da imaju određenu kulturalnu funkciju, kada se promatraju kroz historiju bosanskog jezika.

Osim toga, predstandardni idiomi, kako je ustanovila još Herta Kuna (1976: 11), čine rukavce koji se slijevaju u jezički standardni idiom. U tom kontekstu, historija standardnog jezika, iako posjeduje bliske veze sa predstandardnim idiomima, predstavlja zasebnu lingvističku historiju jezika, i to onu koja se bavi svjesnim počecima i razvojem standardizacije i normiranja nekoga jezika. Stoga je ova oblast istraživanja u dijahroniji uža i specificiranija u odnosu na opću historiju jezika, koja obuhvaća nekoliko lingvističkih, filoloških i historiografsko-sociolingvističkih disciplina: historiju razvoja jezičkog sistema, historiju književnog jezika (ili historiju literarnog jezika) i historiju standardnog jezika.

Ovdje treba napomenuti postojanje određenih terminoloških nepreciznosti u vezi s pojmom književnog jezika. U nekim se tumačenjima književni jezik posmatrao analogno standardnom jeziku. U terminološkom sistemu bosanskog jezika pojam književnog jezika zamijenjen je adekvatnijim terminom standardni jezik. Termin književni jezik, izuzimajući značenje literarnog jezika, koji se odnosi na ukupno književno-jezičko naslijeđe nekoga jezika predstandardnog i standardnog tipa, može se odnositi na jezik književnosti, imajući time uže značenje od pojma literarnog jezika.

Historija književnog (literarnog) jezika obuhvaća cjelokupno naslijeđe koje je stvarano na nekome jeziku, bez obzira na to koliko se to samo naslijeđe ulijevalo u sami standardni jezik. U tom smislu, treba

napraviti određene ograde u vezi sa tretiranjem ukupnog jezičkog stvaralaštva na bosanskom jeziku. Najneposredniji idiomi koji su se ulijevali u standardni jezik zasigurno su oni koji su usmene poetske provenijencije, jer s njime imaju direktnu vezu preko novoštokavske folklorne koine. Drugi idiomi koji se ulijevaju u standardni jezik jesu oni koji pripadaju korpusu bosanske alhamijado literature. Alhamijado idiomi u vezi su sa standardom preko književnojezičke koine (o čemu će se nešto kasnije više kazati), dok korpus krajišničkih pisama predstavlja još dalju tačku, koja, međutim, ima vezu sa srednjovjekovnim bosanskim epistolarnim dokumentima, a oni dalje korespondiraju sa ostalim oblicima jezičkog stvaralaštva u bosanskom srednjovjekovlju. Iz toga proizlazi i činjenica da se bosanski jezik, od samih početka zapisivanja "svjetovnih" tekstova u srednjem vijeku pa sve do početaka standardizacije u XIX st., temelji na narodnom izrazu. Ta činjenica, s druge strane, potvrđuje organski kontinuitet idioma stvaranih na ovome jeziku.

Historija predstandardnih idioma u principu je historija literarnog, odnosno književnog jezika zato što sami predstandardni idiomi predstavljaju elemente nekoga oblika literarnog ili književnog jezika, koji nije isto što i standardni jezik. Prema tome, historija književnog jezika nije historija jezika književnosti; ona je terminološki šira i ne zadržava se samo u sferi književnog diskursa; ona ulazi u sve elemente koji čine historijski kontinuitet i cjelokupno jezičko stvaralaštvo na tom jeziku, čime se ulijeva u historiju literarnog jezika. Historija književnog jezika zapravo je važna ne samo sa stanovišta filološkog i dijahronijskog pristupa jeziku nego i sa aspekta proučavanja historije standardizacije. Historija literarnog, odnosno književnog jezika omogućuje, sa strogo lingvističkog stanovišta, praćenje povijesnog razvoja ne samo gramatičkog sistema nekoga jezika nego nerijetko omogućuje razumijevanje semantičkih preobrazbi te leksičko-frazeološkoga bogaćenja u jeziku. Pored toga, ona ima važnu ulogu u procesima standardizacije nekoga jezika – kakav je slučaj i sa bosanskim jezikom – zato što omogućuje uvid u koncept kulturalno-civilizacijskoga kompleksa društvene, etničke a kasnije i nacionalne zajednice koja se služi tim idiomom. Jasno je da je jezičkim zajednicama koje imaju snažniji književnojezički kontinuitet mnogo lakše u odnosu na zajednice koje ga nemaju. Prema tome, sama standardizacija nekoga jezika treba voditi brigu o kontinuitetu književnojezičkog stvaralaštva, da ne bi došlo do hijata između onoga što se propisuje normom i onoga što nudi historija predstandardnih idioma.

U procesima standardizacije izuzetnu ulogu treba imati i sam konkretan razvoj savremenoga organskog idioma. Ali, da bi standardizacija

jezika imala svoj prirodan tok i razvoj, neupitna je činjenica da se moraju ispoštovati ova dva temeljna principa: kulturni identitet jezičkog stvaralaštva dat kroz historiju književnog jezika, koji obuhvaća historiju predstandardnih idioma, i savremenu dijalekatsku praksu i udio organskog idioma. Moguće je, svakako, standardni jezik praviti bez ijednog od ovih elemenata, ali je ključno pitanje u tom kontekstu kakvu civilizacijsku funkciju može imati takav standard. Ako bi se izostavio fenomen književnojezičkog naslijeđa, standardizacija bi bila dosta kruta, suhoparna i ne bi potvrdila književno-kulturni karakter zajednice, a ako bi se izostavilo savremeno dijalekatsko stanje, standard bi bio odveć neproduktivan i artificijelan.

Jedan od neistraženih problema koji se tiče bosanske jezičke tradicije jeste pitanje udjela alhamijado književnosti¹ u zaokruživanju i prihvaćanju standardizacijskih poduhvata nekadašnjeg zajedničkog standardnog jezika. Pored toga, u velikoj mjeri do danas nije istražen odnos alhamijado literature prema pisanoj i usmenoj tradiciji bosansko-ga jezičkog naslijeđa u procesima formiranja predstandardnih idioma, iako je čitav niz pojedinačnih slučajeva evidentan u smislu uspostavljanja veza između različitih literarnih i neliterarnih tradicija starijeg, predstandardnog doba.

Tako starija književnost – kojoj bez sumnje pripada i bosansko alhamijado stvaralaštvo – u svojim začecima sadrži određene poetičke osobine koje se reflektiraju i na samu jezičku tradiciju te književnosti. Poetička originalnost u stvaralaštvu stare književnosti znatno je sužena, jer ona uglavnom služi cijelom nacionalnom, odnosno etničko-konfesionalnom kolektivu, pa zato nije ni usmjerena individui. Zbog toga ni autor koji pripada ovoj književnoj tradiciji ne pokazuje izrazitu originalnost. Takva poetika nesumnjivo ostavlja značajan trag i u jezičkoj tradiciji, koja mora biti zasnovana na određenom uzusu i labilnoj formi – upravo da bi zadovoljila potrebu kolektivnog jezičkog naslijeđa. U tom kontekstu treba spomenuti značaj usmene poetike u vidu tzv. pjesničkih formula u jeziku usmene književnosti (up. Lord 1990: 71–72), očitovanih specifičnim jezičkim kontekstom po kojem je uopće bilo moguće prezentirati usmenu formulu. Drugim riječima, usmene formule nema bez jasno konstituirane jezičke prakse. Analogno tome,

¹ Korpus koji može poslužiti za istraživanje jezičkog izraza ovoga književnog stvaralaštva izuzetno je velik i do sada nije sistematizirano zaokružen i opisan, iako se u njemu mogu naći uzorci od poetskih ostvarenja do proze; od leksikografskog rada do hronika; od mevluda do publicistike; od ilmihala do prijevoda Kur'ana. O nekim važnijim izvorima koji su relevantni za proučavanje alhamijado izraza up. izvore na kraju teksta.

i jezik bosanske arebičke pismenosti kroz svoj razvoj od gotovo četiri stoljeća morao je imati jezički i grafijski kontinuitet i izgrađenu vlastitu fleksibilnu “normu” predstandardnog tipa. Da toga nije bilo, ovaj jezički idiom ne bi mogao valjano funkcionirati. S druge strane, zbog same jezičke prirode, teško je povjerovati u to da takav jezički obrazac nema kakvu-takvu prešutnu i labilnu normu koja konstituira književnu koine.

U razmatranju alhamijado književnosti, pored pisma, uočljiv je i njezin poetski diskurs. Prema tome, potreba alhamijado stvaralaca da pišu u stihu dodatno nas navodi na zaključak o postojanju svojevrsnog jezičkog obrasca. Stoga i Herta Kuna (1974: 429) upozorava na to da se govorna i pisana realizacija jezika nikada ne podudaraju u cijelosti, pa insistira na tome da se za istraživanja u historijskoj dijalektologiji kao korpus ne uzimaju tekstovi sa literarnim pretenzijama, jer su oni predmet istraživanja historije literarnog jezika. Ovim se, zapravo, želi skrenuti pažnja na fenomen prisutan u jeziku svih starijih tekstova, pa tako i alhamijado tekstova, a to je pojava da pisani jezik nije uvijek produkt dijalekatske osnovice jezičkog izraza datog pisca, što, drugim riječima, znači da različite vrste starije književnosti njeguju poseban oblik jezičkog sadržaja izraženog kroz književnojezički manir. Takav manir nastajao je u duhu višestoljetne poetske jezičke upotrebe, oslanjajući se pri tome na već postojeću jezičku tradiciju – a to je predosmanska jezička praksa stvarana na starobosanskom jeziku.² Takvo nešto Herta Kuna (1971) ustanovila je i u jeziku franjevačke književnosti. Rezultati toga zaključka mogu se primijeniti i na alhamijado literarni poetski izraz, jer, pored toga što je to poseban, stari tip književnosti, koji ima svoju određenu funkciju u društvu u kojem je djelo napisano, to je i književnost koja ima svoju formu i grafiju.

Naime, alhamijado književnost posjeduje sve predispozicije na osnovu kojih se može kvalificirati posebnim predstandardnim idiomom: 1. služi određenoj grupaciji u vlastitoj književnoj produkciji; 2. zasnovana je na jezičkom izrazu koji može razumjeti grupacija kojoj je namijenjen,

² “Prema tome, starobosanski (...) posjeduje sve relevantne elemente koji izdvajaju ovaj jezički idiom: prostor – u štokavskom smislu – zapadnog i južnog tipa; vrjeme – u smislu mogućnosti praćenja razvoja jezičkog sistema od XII do XVI st.; pismo bosančica – kao specifični evolutivni oblik ćirilice koji se realizira u vidu dviju pisarskih škola; korpus – koji osigurava uopće mogućnost praćenja jezičkih karakteristika ovoga idioma i omogućuje konstituiranje pojma starobosanskog jezika; jezičku normu – kao izraz narodnog srednjovjekovnog izraza, koji pokazuje tendencije organskog razvoja, uz sporadično očuvanje starijih književnih elemenata naslijeđenih iz staroslavenske norme; politički okvir – koji se realizira u srednjovjekovnoj bosanskoj državi; te najvažnije – specifičan stariji narodni jezički izraz progresivnog štokavskog tipa” (Kalajdžija 2010: 132).

pa stoga u svom nastajanju poštuje načelo demokratičnosti, tj. pisana je na razumljivom jezičkom idiomu koji nivelira pojedine dijalekatske i govorne razlike; 3. ograničena je teritorijalno i dijalekatski; 4. u njoj postoji već određena jezička praksa; 5. ispisana je na prepoznatljivom grafijskom sistemu.

I na osnovu uvida u alhamijado pjesništvo može se naslutiti postojanje određene književne koine sa izgrađenom jezičkom fizionomijom, utemeljenom koliko na dijalekatskoj bazi svake pojedinačne pjesničke tvorevine, toliko i na stvaranju jedne posebne jezičke strukture proizišle iz pisane (a dijelom i usmene) tradicije.³ Književnojezička tradicija alhamijado književnosti data u vidu koine nastoji nivelirati sporadično prisutne i dijalekatski markirane oblike kod pjesnika zajedničkog poetičkog diskursa, a koji su sa različitih dijalekatskih terena. Ta književnojezička koine zavisi i od stvaralačkog umijeća samog autora, njegove naobrazbe, kulturne i duhovne klime u kojoj piše, poznavanja drugih književnih tradicija i sl. U svakom slučaju, književna koine označava poseban jezički izraz nastao kao produkt jezičkih utjecaja različitih dijalekatskih osobina, odnosno kao element koji uključuje više različitih osobina zasnovanih na dijalekatskim posebnostima ili književnoj tradiciji čija se podloga uzima u formiranju i daljnjem izgrađivanju njegove fizionomije kao specifičnog interdijalekta.

Pojmovi “koiné” i “književnojezička koine” ne trebaju se razumijevati kao sinonimne riječi, već kao različiti termini. Dok je termin “koiné (izveden iz grčkog jezika), što znači *opći, zajednički jezik, govorni jezik* nastao iz različitih dijalekata, pored ostalih značenja spomenutih u *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih termina* (up. Simeon 1969: 671, knj. 1), termin “književnojezička koine” treba se smatrati posebnim oblikom predstandardnoga književnog jezika. Taj zajednički književni jezik objedinjen je različitim dijalekatskim formama upotrijebljenim u određenom predstandardizacijskom periodu tačno određenog književnog kruga kojim se služe pjesnici i pisci koji tom krugu pripadaju. Ovakva jezička praksa formirana u književnoj koine treba zadovoljiti potrebu svojevrstnog predstandardnog, labilno “normiranog” jezika te literature, prevazilazeći dijalekatske razlike i posebne govorne tipove, u cilju njegove šire prostorne ekspanzije. To nadalje ne znači – upravo u skladu s onim što je ustanovio i Brozović (1970) u vezi sa novoštokavskom folklornom koine – da je izraz književnojezičke koine određen samo zastupljenim govornim idiomom kao prirodni rezultat djelovanja toga organskog idioma.

³ Kao primjer za to može poslužiti najstarija poznata alhamijado pjesma “Hrvat türkisi” iz 1588/1589, koja već pokazuje sublimirani oblik književnojezičke koine zapadnoštokavskog tipa (up. Kalajdžija 2009).

Osim toga, književnojezička koine alhamijado poetskog stvaralaštva predstavlja sastavni element šireg pojma novoštokavske folklorne koine, što se temelji na sljedećim argumentima. Alhamijado jezička praksa imala je samo jednu bazu u koju se mogla ugledati oponašajući jezičku i poetsku formu na bosanskom jeziku – to je usmeno, narodno stvaralaštvo. Potvrda za to jesu ne samo brojne pjesme u kojima se jasno vidi utjecaj usmenog poetskog diskursa nego i činjenica da su neki alhamijado pjesnici i zapisivači bilježili usmene, narodne pjesme. Jezička faktura stiha alhamijado poetskog izraza u metričkom smislu ogleđa se u oponašanju usmene poetskojezičke tradicije. Sama dijalekatska baza alhamijado pjesnika nije bitnije odudarala od dijalekatskih baza neznanih autora, pjevača i prenosilaca usmenih pjesama. Nepoznavanje orijentalnih poetičkih formi kod velikog broja alhamijado stvaralaca uvjetovalo je njihovo okretanje poetskom usmenom, narodnom diskursu. Tome su se priključili i neki obrazovani alhamijado stvaraoci, kakvi su npr. Hevaija, Kaimija, Bašeskija, Sirrija i dr., koji su konkretno svoj jezički izraz predočavali u narodu poznatim formama, a to jeste usmeni poetski diskurs. Zbog tih faktora, jezik artifičijelnog jezičkog stvaralaštva – bez obzira na stepen njegove umjetničke uspjelosti – uklapa se u šire okvire novoštokavske folklorne koine, za koju je još Dalibor Brozović (1970: 104–105) ustanovio da je “specijaliziran novoštokavski interdijalekt (...), interdijalekt protkan arhaizmima, leksičkim i gramatičkim (...), markiran pojedinim naglašeno lokalnim osobinama što su zajedno s arhaizmima sačinjavale fond poetizama...”.

Terminološka vrijednost novoštokavske folklorne koine stoga se može aplicirati i na jezik alhamijado književnosti, budući da ovaj jezički izraz posjeduje osobine slične opisanim narodnim književno-jezičkim miljeom folklorne koine.

Jezik alhamijado književnosti kao predstandardni idiom ima sve osobine koje karakteriziraju predstandardne idiome uopće, na što upozorava i Herta Kuna (1976: 11):

Prema tome, kad je riječ o predstandardnim idiomima ne radi se prosto o vremenskom slijedu, o čisto sukcesivnom nizanju raznih idioma koji su, manje-više, u čisto vremenskom smislu neposredni prethodnici standardnog jezika, nego samo o onim idiomima koji se na određen način neposredno ulijevaju u jezičke tokove koji u datom momentu iniciraju pojavu standardnog jezika, pa su u tom smislu strogo definisani. Dakle, radi se o takvim jezičkim idiomima koji su sami po sebi neposredni prethodnici standardnog jezika, još nekodificirani, ali već do izvjesne mjere normirani određenom jezičkom praksom, koja može, ali

ne mora, uvijek da bude književnojezička praksa neke određene teritorije, ili nekog književnog i kulturnog kruga.

Postavljajući temelje teorijskom razumijevanju predstandardnih idioma, Herta Kuna (1976: 11, 13) indirektno je ukazala i na one jezičke osobenosti koje se mogu primijeniti i u kontekstu alhamijado književnojezičke tradicije, pa se pomoću njezinih konstatacija, uz pojedina dodatna objašnjenja, gotovo u cijelosti mogu preuzeti oni teorijski okviri koji preciziraju predstandardni idiom, a u čiji se kontekst uključuje i bosanska arebička književna tradicija, tj. alhamijado književnost:

Književni koine su najstariji jezički idiomi koji su stekli posebni status usljed upotrebe izvan svakodnevne komunikacije, idiomi koji su izašli iz sfere kolokvijalnog jezika i postali dio kulturne nadgradnje, pri čemu se razvio jezik koji je do izvjesne mjere mogao da bude i nezavisan od spontanog razvoja prirodnog jezika. Za svrhe izražavanja viših, sublimnijih sadržaja književne koine mogu da se posluže i jezikom čije su komponente ekstrapolirane iz najrazličitijih izvora, koji često nisu morali potjecati ni iz jednog organskog idioma, nego i iz vrlo različitih, često i takvih koji nisu morali biti ni u kakvoj genetičkoj vezi (...)

Naime, književna koine, po pravilu, nema svjesno i sistematski izvršenu kodifikaciju, ali se i u njoj nalazi jedna spontana norma, koja je manje-više labilna, jer je u njenom spontanom razvoju u svakoj konkretnoj realizaciji djelovao čitav niz faktora subjektivne i objektivne prirode, a različite provenijencije, čime je i objašnjivo kolebanje, specifično subjektivno obojena odstupanja u konkretnim realizacijama, znatnije ili manje znatne teritorijalne diferencijacije, na bazi konkretnih govornih idioma, vremenski različiti i kolebljivi uticaji drugih književnih koina, povremene artifičijelne inovacije i intervencije radene na bazi vještačkih paralelizama prema srodnim ili nesrodnim, ali prestižnim koinama i sl.

Ukoliko obratimo pažnju na Kunino razumijevanje predstandardnoga idioma i jezičke koine: 1. da je neprekinuta prehistorija standardnoga jezika koja se ulijeva u jezičke tokove, još nekodificirane, ali određene pisanom praksom; 2. da je praksa nekoga književnog ili kulturnog kruga; 3. da je jezički materijal, korišten u toj literaturi, iz različitih idioma; 4. da nema svjesno izvršenu kodifikaciju, ali da posjeduje unutarnju zakonomjernost, labilnu i ovisnu od različitih objektivnih i subjektivnih činilaca; 5. da posjeduje znatne teritorijalne diferencijacije koje su, ipak, objedinjene unutarnjom strukturom; 6. da su neki jezički oblici plod pisane prakse – budući da posjeduje “ustaljeni stilsko-jezički alhamijado kalup” (Okuka 1987: 13–14) – dolazi se do zaključka da sve

ove činjenice mogu poslužiti za razumijevanje jezičkoga karaktera alhamijado literature.

Osim toga, potrebno je posebno istaći činjenicu da jezik kao ekonomičan sistem znakova, "sam po sebi", nastoji ujednačiti određene razlike na svim jezičkim nivoima, a kada je u pitanju formiranje posebnoga književnog oblika jezika, onda je posve razumljivo da takav jezik apstrahira a potom konkretizira pojedine jezičke obrasce namijenjene što širem krugu čitalaca. Svako književno stvaranje ima cilj da svojom upotrebom bude rasprostranjeno na što širem području i u zavisnosti od dijalekatske isprepletenosti ovisit će jezički karakter te pismenosti.

U takvoj pismenosti bit će nastojano da se što bolje niveliraju važnije jezičke razlike među dijalektalnim crtama date književnojezičke pojavnosti, dok s druge strane, taj jezički obrazac ima cilj biti uzor u daljnjem jezičkom stvaranju, što će se odraziti na svim jezičkim nivoima: fonetsko-fonološkom, gramatičkom, leksičkom i semantičkom. Naime, tendencija svakog predstandardnog idioma jeste da ustanovljava određeni oblik svoje rastegljive i fleksibilne "norme" koja proizlazi iz jezičke upotrebe, a često se naslanja i na postojeću književnojezičku tradiciju, gradeći pritom nove modele nastajuće koine, koja predstavlja zajednički, "naddijalekatski i nadgovorni, interdijalekatski" oblik jezika (up. Brozović 1970: 111). On je, inače, svojstven samo datoj jezičkoj upotrebi u okviru pojedinačne forme predstandardnog jezika, u konkretnom slučaju – alhamijado književnojezičke koine.⁴ Prema tome, u alhamijado književnosti može se uočiti posebna koine budući da u

⁴ Ovdje treba obrazložiti hipotezu o poprilično zaokruženom obliku alhamijado književnojezičke koine s obzirom na to da se ponajbolje može pratiti u XIX st., kada djeluje čitav niz pozitivnih elemenata koji pogoduju takvom jezičkom razvoju – među kojima su zasigurno i različiti procesi nacionalizacije. Primjer za to jeste i pitanje leksičke osobenosti alhamijado tekstova, koji su predominantno opterećeni orijentalnim leksičkim naslijeđem. U presudnom XIX st., kada se realiziraju brojni oblici manifestacije vlastitosti svoje kulture, pa i jezičke, u djelu velikog broja autora iz ovoga perioda dominira upotreba tzv. orijentalne leksike, koja je, prema uzoru na osmanski jezik, apsorbirala velik broj posuđenih leksema iz drugih orijentalnih jezika. Potreba da se u alhamijado stvaralaštvu na bosanskom jeziku oponašaju orijentalne forme, kao i sam osmanski književni jezik, koji je sa leksičkog stanovišta također zasićen arapskim i perzijskim posuđenicama, između ostalog, inicirala je i upotrebu izuzetno širokog sloja orijentalnih posuđenica, koje dominiraju u bosanskim alhamijado tekstovima, posebno onim religijske provenijencije (up. Humo 2010), ali i poezije moralno-didaktičnog i pobožnog oblika. Pored toga, dokaz nastanka ove književnojezičke tendencije u bosanskom alhamijado izrazu također se može naći u ovoj istoj literaturi starijeg tipa, koja vrlo malo ima orijentalizama, iako je i sa sociološkog stanovišta posve jasno da je udio ove leksike u starijem periodu manji što je utjecaj osmanske kulture i civilizacije slabiji jer je mlađi.

njoj nema svjesno izvršene kodifikacije, ali se uočava spontana, labilna norma. Kunino (1974: 433) teoretiziranje o predstandardnim idiomima i jezičkom naslijeđu starije književnosti praktično se može pokazati na jezičkom materijalu alhamijado književne tradicije:

Bitna je osobina ovog jezika da je univerzalniji od konkretnih lokalnih govora i nužno ih prevazilazi, a da pri tome, iako teži objedinjavanju u izvjesnom širokom smislu riječi, ipak ne normira i ne dobiva status standardnog jezika, mada postoji, u većoj ili manjoj mjeri, labilna norma, ili bar izvjesni jezički uzusi, maniri, koji predstavljaju proizvod neposredne literarnojezičke tradicije i konkretnih potreba onih slojeva koji neposredno učestvuju u konzumiranju literarnih proizvoda.

U kontekstu ovakve poetičke uvjetovanosti alhamijado poetskog teksta izdvajaju se tri bitna segmenta koji čine ukupnost njegove društvene, stilske i poetičke uvjetovanosti. Ona se ogleda u sljedećim konstitutivnim elementima: jezički manir – književnojezička koine – usmena folklorna koine. Jezički manir alhamijado poetskog diskursa poznat je po tzv. poetskom ikavskom maniru (up. Kalajdžija 2007), inače jako prisutnom ali svakako nedosljednom jezičkom izrazu alhamijado literature, koji je zapravo sastavni dio ovdje problematiziranog fenomena književnojezičke koine, čineći kompleks različitih tipova jezičkih osobina alhamijado poetskih tekstova na svim jezičkim razinama. Potom dolazi do integracije ove književne koine u širi korpus narodne, općeprihutne i prešutno općeprihvataene jezičke koine, definirane kao novoštokavska folklorna koine. Otuda je posve jasno kako se jezički izraz alhamijado književnosti relativno lahko uklapa u novoštokavsku folklornu koine, izuzimajući pri tome samo jednu bitiniju osobinu koja je znatnije bila i ostala na razini književne uvjetovanosti ove jezičke koine – to je njezin, već ranije spominjani, leksički orijentalni knjiški sloj, koji nije bio prisutan u tolikoj mjeri u usmenoj folklornoj koine. Zato se treba vratiti već navedenoj konstataciji da se puni oblik književnojezičke koine alhamijado izraza može ponajbolje pratiti u XIX st. Otuda ne čudi činjenica da se stariji alhamijado tekstovi sa njihova jezičkog stanovišta bolje uklapaju u novoštokavsku folklornu koine ili u ono što je neposredno prethodilo u procesima nastanka ovoga jezičkog fenomena u usmenom, narodnom diskursu u predstandardnom dobu.

Prema tome, pravi i puni oblik književnojezičke koine alhamijado književnosti može se pratiti u njezinu punom kapacitetu u XIX st., mada je izvjesno da se i u tom kontekstu treba napraviti nekoliko ograda, posebice s obzirom na upotrebnu i stilsku vrijednost pojedinačnih tekstova. Posve je jasno da vjersko-religijski i moralno-didaktički tekstovi alhamijado poezije i proze imaju snažniju književnojezičku koine,

negoli je to slučaj npr. sa ljubavnim ili buntovnim pjesmama, koje su po svojoj funkciji i jezičkom materijalu bliže narodnom izrazu – no to je konstatacija koja bi se morala dodatno istražiti i dokazati.

U kontekstu razumijevanja utjecaja književnojezičke koine u alhamijado izrazu i njene uključenosti u novoštokavsku folklornu koine, ističe se veoma važna činjenica, koju su još prije uočili neki lingvisti, kao što je Miloš Okuka (1991: 12) koji je, objašnjavajući procese prihvatanja Vukove jezičke reforme u Bosni i Hercegovini, ukazao na značaj alhamijado stvaralaštva među Bošnjacima u tim navedenim procesima. Naime, ovako shvaćen i postavljen problem alhamijado izraza, koji se ponajprije, u svom starijem periodu, utemeljuje u kontekstu razvoja jezičkog manira, pa preko izraslije književnojezičke koine na većem broju specifičnih jezičkih osobina, pa do njegova uključivanja u širi kontekst novoštokavske folklorne koine – predstavlja logičan slijed društveno uvjetovane jezičke prakse određenoga književnog kruga. Taj krug vremenom će se, budući da je zasnovan na organskoj jezičkoj bazi, postepeno uključivati u šire procese ujednačavanja jezičkog izraza, neutralizirajući specifično markirane dijalekatske osobenosti, stvarajući svojevrsnu interdijalekatsku i naddijalekatsku koine. Ta koine, pak, uključivši se u širi kontekst folklorne koine, bitno će utjecati na procese prihvatanja i normiranja standardnog jezika u Bosni i Hercegovini. Otuda se, pored činjenice da Bošnjaci imaju razvijeno usmeno jezičko stvaralaštvo, koje im omogućuje jednostavno prihvatanje standardne jezičke politike, posjeduju i pisano književnojezičko stvaralaštvo, koje će dodatno doprinijeti navedenim procesima prihvatanja standardnog jezika.

Također, ne smije se zanemariti činjenica koja se odnosi na standardizaciju pisma. Poznato je, naime, da je svojevremeno u Bosni i Hercegovini, po dolasku austrougarske vlasti, jedno od zvaničnih pisama bosanskog jezika bila i arebica (up. Vajzović 2003) – koju je ortografski pokušao prilagoditi i reformirati Džemaludin Čaušević (up. Jahić 1999: 26), a prije njega to su bili Humo, Berbić, Seljubac. Činjenica jeste da je bosanska arebica u obliku tzv. matufovice (up. Pavlović 1949), koju je po uzoru na latinično i ćirilično pismo prilagodio spomenuti Džemaludin Čaušević, bila normirana kao poseban ortografski jezički sloj. U čemu se, zapravo, ogleda Čauševićev doprinos? On je po uzoru na fonetsko ćirilično i latinično pismo prilagodio i arebicu. Arebica je prije pojave Čauševića bila nepraktična i sistemski nedovršena zbog toga što je problem bio u vezi sa bilježenjem grafema kojima su se obilježavali arapski glasovi kojih nema u bosanskom, odnosno, pojavio se problem obilježavanja bosanskih glasova kojih nema u arebičkom pismu, što

se donekle može i pratiti na nivou obilježavanja vokala i njihove dužine i kratkoće. Tek je Čaušević, po ugledanju na latinično i ćirilično pismo, odredio svaki pojedinačni grafem za bosanski fonem, ali je izostavio sistem obilježavanja dugih i kratkih vokala, što je bila važna spona sa orijentalnom poetičkom praksom, s kojom je, usljed ovakvoga pristupa “evropeizacije” arebice, došlo do prijekida znatnije veze i sa dotadašnjom praksom. Tako je njegova arebica po prvi put krajem XIX st. dobila trideset grafema, kojima se obilježava trideset i jedan fonem, te se tako uvrstila u red standardiziranih grafijskih sistema bosanskog jezika koji je dobio svoj pravi fonetski pravopis. Zahvaljujući toj činjenici, alhamijado književnojezičko stvaralaštvo znatnije ulazi u procese standardizacije bosanskog jezika s kraja XIX i početka XX st. Tada se u ovom diskursu dešava nešto što je sa stanovišta proučavanja historije bosanskog jezika još važnije – preko prihvaćanja Čauševićeve reformirane arebice, kao i ostalih oblika bosanske pismenosti u posljednjim decenijama osmanske vlasti te u austrougarskom periodu, teče i proces prihvaćanja standardnog izraza u alhamijado stvaralaštvu. Ta pojava govori i o samom procesu prihvatanja standardnog jezika među Bošnjacima s kraja XIX i početka XX st. Stoga, uzimajući u obzir razvoj fonetsko-fonološkog, gramatičkog i leksičkog sistema u alhamijado izrazu, koji sublimira svojevrsnu književnojezičku koine iz navedenog doba (up. npr. prijevod Kur’ana Sejida Zenunovića ili ilmihal Bidajetul-inas Sejfullaha Prohe), postaje sasvim jasno kako se alhamijado izraz uklapa u već definirano opredjeljenje za standardizaciju jezika na osnovama novoštokavske folklorne koine, čime se književnojezičko naslijeđe bosanskog jezika na ravnopravnim osnovama interferira u zajedničko naslijeđe srpskohrvatske standardizacije.

LITERATURA

- Brozović, Dalibor (1970): *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb
- Hadžijahić, Muhamed (1974): “Neke karakteristike stare bosansko-muslimanske književnosti”, *Starija književnost*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo
- Huković, Muhamed (1997): *Zbornik alhamijado književnosti*, Preporod, Sarajevo
- Humo, Omer Hazim (2010): *Sehletul-vusul*; Munir Drkić i Alen Kalajdžija: *Grafija i leksika Sehletul-vusula*, Muzej Hercegovine, Mostar
- Jahić, Dževad (1999): *Bošnjački narod i njegov jezik*, Ljiljan, Sarajevo
- Kalajdžija, Alen (2007): *Razvoj refleksa glasa jat u alhamijado pjesništvu i formiranje poetskoga ikavskog manira*, Magistarski rad u rukopisu, Filozofski fakultet, Sarajevo

- Kalajdžija, Alen (2009): “Elementi književnojezičke koine u najstarijoj alhamijado pjesmi *Hirvat türkisi* (1588/1589.)”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, br. XXIX-XXX, Sarajevo
- Kalajdžija, Alen (2010): “Prilog terminološkom određenju starobosanskog jezika”, *Istraživanja, časopis Fakulteta humanističkih nauka*, br. 5, Mostar
- Kuna, Herta (1971): “Jezik bosanske književnosti XVII i XVIII vijeka u svjetlosti književničkog manira”, *Zbornik za filologiju*, knj. XIV/1, Novi Sad
- Kuna, Herta (1974): “Historija literarnog (književnog) jezika – standardni jezik, njegova historija i predstandardni idiomi”, *Izraz*, knjiga XXXVI, godina XVIII, broj 10, Sarajevo
- Kuna, Herta (1976): “Književni koine u relaciji prema predstandardnim idiomima i standardnom jeziku”, *Književni jezik*, 1–2, Sarajevo, 1976.
- Kuna, Herta (1978): “Jezik bosanskohercegovačke muslimanske narodne poezije u odnosu prema standardnom jeziku”, *Književni jezik*, VII/3, Sarajevo
- Lord, Albert B. (1990): *Pevač priča*, Idea, Beograd
- Nakičević, Omer (2002): *Hafiz Sejjid Zenunović i njegov prijevod Kur’ana*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo
- Nametak, Abdurahman (1981): *Hrestomatija alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo
- Okuka, Miloš (1987): *Književnojezički izrazi u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1800. do 1878. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo
- Okuka, Miloš / Stančić, Ljiljana (1991): *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, München
- Pavlović, Milivoje (1949): “Matufovica-Matufovača”, *Glasnik Srpske akademije nauka*, Beograd
- Proho, Sejfullah (2009): *Hercegovački biser*; priredili: Fatima Tinjak i Muharem Omerdić; Dobra knjiga, Sarajevo
- Simeon, Rikard (1969): *Rječnik lingvističkih termina*, Matica hrvatska, Zagreb
- Vajzović, Hanka (2003): “Sociolingvistički aspekti alhamijado pismenosti u nas”, *Književni jezik*, 21/2, Institut za jezik, Sarajevo
- Vajzović, Hanka (2005): “Alhamijado književnost”, *Jezik u Bosni i Hercegovini*, urednik Svein Monnesland, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu; Sarajevo

KNJIŽEVNOJEZIČKA KOINE U ALHAMIJADO STVARALAŠTVU

Sažetak

U kontekstu višestoljetnog bosanskoarebičkog stvaralaštva (XVI–XX st.), u radu se posebno apostrofira fenomen književnojezičke koine u bosanskoj alhamijado književnosti – naučno i stručno valoriziranoj od sredine XIX st. pa sve do današnjice. Kao teorijski okvir problema uzeta

je teorija predstandardnih idioma, u užem smislu historija bosanskoga književnog (literarnog) jezika, u čijem se domenu problematizira nekoliko važnijih pitanja iz historije bosanskih predstandardnih idioma, s posebnom aplikacijom na alhamijado izraz. Među tim pitanjima posebno se tretira fenomen jezičkog manira starije književnosti, unutar koje spada i alhamijado stvaralaštvo, napose alhamijado poezija, zatim teorijski okvir i opseg književnojezičke koine, kao specifično utemeljene jezičke prakse u alhamijado izrazu, te folklorne koine, koja predstavlja širi kontekst uključivanja alhamijado književnojezičkog izraza. U konceptu teorijskog zaokruživanja problema težište je na činjenici da alhamijado stvaralaštvo na bosanskom jeziku pripada korpusu predstandardnih idioma, unutar kojega se razvija specifična književnojezička koine predstandardnog tipa. Takva koine, međutim, postaje okvir širih interferentnih i naddijalektalnih jezičkih tendencija novoštokavske provenijencije, poznate pod imenom novoštokavska folklorna koine, koja je svoje mjesto našla, posredno preko književne koine, i u relativno bogatom korpusu alhamijado književnojezičkog izraza. Na taj način, književno stvaralaštvo na bosanskom jeziku i arebičkoj pismenosti ulijevalo se ne samo u predstandardizacijske tokove bosanskog jezika već se uključivalo i u same procese standardizacije, što je doprinijelo – između ostalog – relativno jednostavnom procesu usvajanja standardnog jezika krajem XIX st. u Bosni i Hercegovini, posebno među Bošnjacima.

LITERARY-LINGUISTIC KOINE IN ALJAMIADO CREATIVE PROCESS

Summary

In a context of several centuries of Bosnian-Arebica creative process (16-20th centuries), the paper particularly stresses a phenomenon of the literary-linguistic koine in Bosnian Aljamiado literature – that is scientifically and vocationally valorized from the middle of 19th century until nowadays. As a theoretical framework of the problem we have considered the theory of prestandard idioms, more specifically, the history of Bosnian literary language, in which domain we consider a few more important problems from the history of Bosnian prestandard idioms, with a particular application to an Aljamiado form. Among such issues, we particularly consider the phenomenon of linguistic form of older literature, including the Aljamiado creative process, particularly Aljamiado poetry, then, the theoretical framework and range of the literary-linguistic koine, as a particularly based linguistic practice

in Aljamiado form, as well as folklore koine, which represent a wider context of inclusion of Aljamiado literary-linguistic form. In the concept of theoretical defining of the problem, the bottom line lies in the fact that Aljamiado creative process in Bosnian belongs to the corps of prestandard idioms, within which a specific literary-linguistic koine of a prestandard type was developed. However, such koine, becomes a framework of wider interference and super-dialectal linguistic tendencies of New Shtokavian provenience, better known as New Shtokavian folklore koine, which found its place, directly through the literary koine, in a relatively rich corps of Aljamiado literary-linguistic form. In that way, literary creative process in Bosnian and Arabica literacy was poured not only into prestandardization channels of Bosnian, but also plugged itself into very processes of standardization, which contributed – amongst other things – to a relatively easy process of acceptance of the standard language in the end of 19th century in Bosnia and Herzegovina, particularly among Bosniaks.

Key words: language of Aljamiado literature, prestandard idiom, Arabica, linguistic form, literary-linguistic koine, New Shtokavian folklore koine.